

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE “BİR” SAYISINDAN TÜREYEN KELİMELER

Erhan GİRAY

Dr. Öğr. Üyesi Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-8731-1546

Giray, Erhan. "Özbek Türkçesinde 'Bir' Sayısından Türeyen Kelimeler". idil, 89 (2022 Ocak): s. 25-33. doi: 10.7816/idil-11-89-03

ÖZ

Canlı bir varlık olan dil, değişen ve gelişen şartlara uyum sağlayarak varlığını sürdürür. İnsanoğlu sözle konuşmaya başladığı andan itibaren sürekli yeni kelime türetmeye ihtiyaç duyar. Kalıplaşma, birleştirme, karma, kısaltma, derleme, tarama, örnekseme gibi pek çok yolla sözcük yapılan Türkçede, en çok türetme yöntemi kullanılır. Eklemeli bir dil olan Türkçe, isim ve fiil tabanlarına bazen yapım ekleri bazen de çekim ekleri olarak pek çok yeni sözcük türetme konusunda diğer dillere göre daha gelişmiştir. Her dilde sözcüklere birden fazla anlam verildiğini görmek mümkündür. Öte yandan Türkçede kullanılan her kelimenin bir temel anlam ögesi vardır. Zamanla insanlar kavramları daha etkili, daha somut ve daha kolay anlatabilmek için sözcüklere yeni anlamlar yüklerler. Bu duruma çokanlamlılık adı verilir. Çalışmaya konu olan “bir” sayısı, hem yapım ekleri hem çekim ekleri olarak hem de tarihsel süreç içinde yalın halde yeni anlam ve görevlerde kullanılarak çokanlamlı bir kavram haline gelmiştir. Bu makalede amaç, öncelikle “bir” sayısının etimolojisi üzerine görüşler üzerinde durmaktır. Daha sonra sözcüğün Özbek Türkçesi gramerlerinde nasıl değerlendirildiği ve hangi anlamlarda kullanıldığı üzerinde durulacaktır ve son olarak Özbek Türkçesinde *bir* sayısından türetilen kelimelerin morfolojik incelemesi yapılacaktır. Çalışmada incelenen her sözcüğünün anlamları verilirken Özbek Tilinin İzâhli Luğati I (ÖTİL I) esas alınmıştır. Ayrıca her sözcük için edebî metinlerden örnek cümleler Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, bir, sayı, türetme

Makale Bilgisi:

Geliş: 12 Aralık 2021

Düzeltilme: 17 Ocak 2022

Kabul: 25 Ocak 2022

Giriş

Canlı bir varlık olan dil, değişen ve gelişen şartlara uyum sağlayarak varlığını sürdürür. İnsanoğlu sözle konuşmaya başladığı andan itibaren sürekli yeni kelime türetmeye ihtiyaç duyar. Kalıplaşma, birleştirme, karma, kısaltma, derleme, tarama, örnekseme gibi pek çok yolla sözcük yapılan Türkçede, en çok türetme yöntemi kullanılır (Eker, 2002: 309-314). Türetme, "dil bir ögesinden çeşitli ekler ya da büküm biçimleriyle yeni sözcükler üreterek değişik kavramların anlatımını sağlamak" şeklinde tanımlanabilir (Aksan, 2009a: 24). Eklemleri bir dil olan Türkçe, isim ve fiil tabanlarına bazen yapım ekleri bazen de çekim ekleri olarak pek çok yeni sözcük türetme konusunda diğer dillere göre daha gelişmiştir.

Her dilde sözcüklere birden fazla anlam verildiğini görmek mümkündür. Öte yandan Türkçede kullanılan her kelimenin bir temel anlam ögesi vardır. Zamanla insanlar kavramları daha etkili, daha somut ve daha kolay anlatabilmek için sözcüklere yeni anlamlar yüklerler. Bu duruma çokanlamlılık adı verilir (Aksan, 2009b: 58-59).

Çalışmaya konu olan bir sayısı hem yapım ekleri hem çekim ekleri olarak hem de tarihsel süreç içinde yalın halde yeni anlam ve görevlerde kullanılarak çokanlamlı bir kavram haline gelmiştir. Türkçe Sözlük'te bir sözcüğünün "sayı" temel anlamından başka 12 farklı anlam ve göreve sahip olduğu açıklanır:

1. Sayıların ilki. 2. Bu sayıyı gösteren 1 ve 1 rakamlarının adları. 3. (sıfat) Aynı, benzer. 4. (sıfat) Beraber. 5. (sıfat) Bu sayı kadar olan. 6. (sıfat) Herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı). 7. (sıfat) Tek. 8. (sıfat) Eş, aynı, bir boyda. 9. (sıfat) Ortaklaşa olan, birleşik, müşterek. 10. (sıfat) Değer ve Değer önem bakımından birbirinden farksız, birbirine eşit, birbirine benzer. 11. (zarf) Bir kez. 12. (zarf) Sadece. 13. (zarf) Ancak, yalnız (2011: 347).

"Bir" Sayısının Etimolojisi Üzerine Görüşler

Clauson, sözcükteki *i* ünlüsünün telaffuzda uzun olduğunu belirterek *bi:r* şeklinde açıklar. Sayı anlamının yaygın olduğunu belirtir (1972: 358). Räsänen, *bir* sayısı miktar bildiren sayılar arasına dâhil ederek hem *bir* hem de *bir* şekillerinin olduğunu belirtir (1969: 76). Nişanyan, bir sayısının Ana Türkçeden fonetik olarak evrimleşerek Orhun Yazıtları'nda kullanılmaya başladığına değinir (2009: 73). Wilkens, sözcüğün Eski Uygurcada, bir şekilde olduğunu açıkladıktan sonra "sayı, biricik, birinci" gibi anlamlara geldiğini ifade eder (2021: 176). Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçede *bir* olarak kullanıldığını belirtir (2011: 148). Andreas Tietze, kelimenin Eski Türkçede *bir* olarak kullanıldığını belirttikten sonra örneklerle sözcüğün Türkiye Türkçesinde hangi görev ve anlamlarda kullanıldığını açıklar (2002: 349-351).

"An Etymological Dictionary of Altaic Languages" adlı etimolojik sözlükte, *bir* sayısının Proto Altaycada *biuri* olduğunu açıklanır. Moğolcada *büri*; Japoncada *pitä*; Korecede ise *piri* karşılıklarını vererek bu sözcüklerin benzerliği ortaya koyulur (Starostin vd. 2003: 364).

bir sayısının kökeni hakkında Şerbak **pi:r*; Doerfer **bir*; Sevortyan **bi:r/*bir/*ber*; Serebrennikov **bi:r* (<**pi:rbirä* gibi birbirine benzer açıklamalar yapan araştırmacılar vardır. Ramsted ise bu konuda daha farklı bir yol izler. O, *biri* ile Moğolcadaki "herkes" anlamında kullanılan *büri* sözcüklerinin ortak kökten geldiğini düşünür. Ayrıca Ramsted, bir başka eserinde *bir* sayısının Korecedeki *ida-* "bulunmak", Tunguzcada *bi-/bisi-* "bulunmak, var olmak" ve Moğolcadaki *büj/büjü* "bu", *bij/bi* sözcükleriyle ilgili olabileceğini düşünür (Tenişev, 1988: 163).

bir sayısının etimolojisi üzerine farklı bir görüş bildiren diğer bir isim Tenişev'dir. Birinci tekil şahıs zamiri *ben* ve birinci çoğul şahıs zamiri *biz* ile bir sayısının bağlantısı üzerinde durur. Ona göre *ben* ve *biz* zamirleri **bi* kökünden gelir. *bir* sayısının sonunda bulunan *r* sesinin ise "erkek" anlamına gelen *er* kelimesinde *e* sesinin düşüp **bi* sözcüğüne birleşmesinden ortaya çıktığını savunur. *r* sesinin ise "topluluk" anlamı kattığını belirtir **bi+er > *bi+ør > *bi:r* (Tenişev, 1988: 163).

Özbek Türkçesinde Sayı (Sân) Kelime Türü ve *Bir*

Özbek Türkçesi gramerlerinde, sayı (sân) olarak ifade edilen bağımsız bir kelime türü vardır. Sayı, varlığın miktarını bildiren sözcüklerden oluşur. "Kaç, kaçınıcı ve ne kadar" sorularına cevap verir. İsimlerle birlikte kullanılarak isimlerin miktarını "ikki âdâm" (iki adam), miktara bağlı olarak sırasını ve derecesini "beşinci üy" (beşinci ev) bildirir (Tursunov, 1992: 287-288). Sayılar, nesnenin ya da varlığın niteliğini bildirmesi açısından sıfatlara yakındır. Bu nedenle Türkiye Türkçesi gramerlerinde "sıfatlar" içerisinde değerlendirilir. Bunun yanında Türkoloji çalışmaları arasında sayıları ayrı bir kelime türü olarak değerlendiren araştırmacılar da vardır. Serebrennikov-Gadjieva, Türkçedeki sayı sistemini "Miktar Sayıları, Belirsiz Miktar Sayıları, Sıra Sayıları, Toplu Sayılar, Üleştirme Sayıları, Kesir Sayıları" başlıkları altında ayrı bir kelime türü olarak değerlendirmiştir (2018:116-122). Ayrıca Eckmann (2005) ve Gabain (1995) de sayıları ayrı bir tür olarak ele almıştır.

Sayılar, Özbek Türkçesi gramerlerinde dizilişlerine göre üç grupta değerlendirilir. İlki "basit sayılar" (sâddâ sâñ) 'dır. Bu gruba yalın halde kullanılan beş, on, bir gibi sayılar ve üzerine ek alarak türetilen beş-tâ (beş tane), onlâb (onlarca) gibi sayılar girer. İkincisi "birleşik sayılar" (qoşmä sâñ) 'dır. İki veya daha fazla sayının bir arada kullanılmasından oluşan bir miñ toqqiz yüz toqsân toqqiz (bin dokuz yüz doksan dokuz), on ikki (on iki) gibi sayı grupları dâhil edilir. Üçüncüsü ise "çift sayılar" (cüft sâñ) 'dır. Beş-on, dört-tört-tâ (dört-dört tane) gibi örneklerde olduğu gibi sayıların peş peşe ya da aynı sayının tekrarlanmasından oluşur (Abdurrahmonov vd., 1992: 145).

Özbek Türkçesi gramerlerinde anlam bakımından sayılar, "miktar sayılar" (miqdâr sâñlär) ve "sıra sayılar" (tärtib sâñlär) olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Gramer çalışmalarından yapılan incelemeler sonucunda anlam bakımından sayıları şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür (Abdurrahmonov vd., 1992: 146; Rahmetullayev, 2006: 153-158; Tursunov vd., 1992: 290-300):

A. Miktar sayılar, nesneleri saymak, tanelere ayırmak, bölmek ve tahmin etmek için kullanılır. Miktar sayıları, kendi içinde alt gruplara ayrılır:

1. Asıl sayılar (sânâq sâñlär): Bu gruba birler, onlar ve daha büyük basamaktaki sayılar dâhil edilir. Sayı sözcük türünde yer alan diğer gruplar asıl sayılardan türetilir: yetti, toqsân, miñ gibi.

2. Tane sayıları (dânâ sâñ): Asıl sayılar üzerine "tane" anlamına gelen +tâ ekinin getirilmesiyle ifade edilen sayılardır. bir milliontâ (bir milyon tane). +tâ eki yerine dâñâ (tane) veya nâfâr (adet) sözcükleri de kullanılabilir. Üç dâñâ qalâm (üç tane kalem), üç nâfâr âtlıq âskâr (üç tane atlı asker).

3. Tahmin bildiren sayılar (çämâ sâñlär): Varlığın miktarını tahminen bildiren sayılardır. Asıl sayıların üzerine +täçä, +lärçä, +läb ekleri getirilerek türetilir. Ontäçä (on kadar, ona yakın), miñlärçä (binlerce), yüzläb (yüzlerce).

4. Topluluk sayıları (cämlävçi sâñ): Asıl sayıların üzerine +äv, +ävlân, +älä ekleri getirilerek topluluk anlamını ifade etmek için kullanılır. Bazı durumlarda bu eklerden sonra iyelik ve hal ekleri de gelebilir. İkkäv (ikisi), uçävimizgä (üçümüz), beşävläriñi (beşini), ältävläñ (altısı), ikkäläsiniñ (ikisinin).

5. Kesir sayıları (käsr sâñ): Bütünün parçalarını ifade etmek için kullanılır. İki asıl sayıdan ilkinin üzerine +dân ayrılma hali eki getirilir. dördän bir (dörtte bir). yärim (yarım) ve çäräk (çeyrek) sözcükleri de kesirli ifadeleri bildirir. Yärim keçä (Gece yarısı).

6. Üleştirme sayıları (Täqsim Sâñ): Bölme, paylaşırma ve üleştirme için kullanılan sayılardır. Asıl sayıların üzerine "tane" anlamına gelen +tâ ve ayrılma hali +dân getirilerek yapılır. Bazen üleştirme sayıları tekrarlanarak kullanılır. İkkitâ-ikkitädän (ikişer ikişer), üçtädän (üçer).

B. Sıra sayılar (tärtib sâñ) ise asıl sayıların üzerine +(i)nçi eki getirilerek nesnelerin ve varlıkların sırasını bildirir. Yigirmänçi (yirminci). Bazen +(i)nçi eki üzerine +dân ayrılma hali eki de gelebilir. İkinçidän (ikinci).

Özbek Türkçesi gramerlerinde bir, sayıların dizilişine göre basit, anlamına göre ise asıl sayılar arasına dâhil edilir. bir sayısı anlam ve görev olarak diğer asıl sayılardan farklılık gösterir. Bazen yalın halde bazen de üzerine ek alarak ya da tekrarlanarak kullanılır.

Yalın halde kullanıldığında şu anlamlara gelir:

a. Asıl sayı görevinde, varlığın veya nesnenin miktarını bildirir.

Oğlını ölimgä älib bäräyätgänim yoq, nihâyäti bir piyälä çây içädi-yu-kelädi (Qodiriy, 1974: 246). "Oğlunu ölüme götürdüğüm yok, sonuçta bir piyale çay içip gelecek."

b. Adlardan önce gelerek varlık ve nesnelerin sayı ve miktarını kesin olarak değil, belirsiz olarak bildirir.

Cuvân dävranı üç äylängändän özi singäri kiyingän bir yigitni tärtidi (Qahhor, 1956: 157). "Kadın etrafında üç kez döndükten sonra kendi gibi giyinmiş (herhangi) bir delikanlıyı çekti."

c. Yüklemlerden önce getirildiğinde anlamı kuvvetlendirir.

Qäni, yür bâqqä bârib bir gäpläşäylik! (Yoqubov, 1958: 39). "Hadi yürü bağa gidip bir konuşalım."

d. Nesnelerin birlikte, beraber olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Tiliñ bilän köñliñi bir tut (Atasözü). "Dilin ile gönlünü bir tut."

e. Bütünlük ve birliktelik bildirmek için "sadece, tek" anlamlarında kullanılır. "Kemägä tüşgäniñ câni bir (Atasözü). "Hapse düşenin canı bir (tek)."

f. Olayları ifade ederken tekrar edilerek bağlaç görevinde kullanılır.

Bir meñä qaräydi, bir uñä qaräydi. "Bir bana bakıyordu, bir sana bakıyordu."

g. Har, vaqt, kün, qadär, yıl gibi sözcüklerle birlikte farklı görevlerde kullanılır. Här bir, bir vaqt, bir kün vb.

Özbek Türkçesinde "Bir" Sayısından Türeyen Kelimeler

birākāy/birākāyigā > bir+ākāy/bir+ākāy+i+gā

"Tek başına olsa da hepsinden çok iyi, güçlü, çoğunun yerini alabilen" (ÖTİL I, 117) anlamlarında kullanılır. bir sayısı üzerine +ākāy isimden isim yapım eki getirilerek sıfat ve zarf görevinde kullanılan *birākāy* sözcüğü türetilir. Bu sözcüğün üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki +i ve yönelme hali eki +gā gelerek genişletilir. +ākāy/+ägāy ekinin etimolojisi kesinleşmiş değildir (Öz, 1999: 527). Koraş, ekin +gāy, +kāy isimden isim yapma ekinin ünlü ile genişlemiş şekli olabileceğini düşünür (1998: 19).

Ha, ātāxān, qırqı ketib biri qālgān, lekin birāgāyī qālgān (Qahhor, 1956: 152). "Evet, babacığım, kırkı gidip biri kalmış, ancak güçlü kalmış."

birām > bir+ām

Sıfat ya da fiilin önünde anlamı güçlendirmek amacıyla kullanılır (ÖTİL I, 117). *bir* sayısı kullanıldığında "bir de, o kadar, öyle, çok" anlamlarında zarf ve belirsiz sıfat görevini üstlenir (Tolkun, 2021: 163-164). Türkiye Türkçesindeki *de/da* bağlacı, Özbek Türkçesinde *hām* sözcüğü ile karşılanır. *birām*, *hām* bağlacındaki *h* ünsüzünün düşerek +ām ekinin *bir* sayısı ile birleşerek kalıplaşmasından oluşur. *Bir hām > bir+Øām > birām*

Uniñ yātiş āhvālīgā içim birām açışādi (Said, 2006: 108). "Onun yatışına içim (çok) acıdı."

birātölā(si)(gā) > bir+ā+tölā+(si)+(gā)

"Bütünüyle, tamamiyle, tamamen" anlamlarında zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 117). *bir* sayısı üzerine "dolu" anlamında kullanılan *tölā* sözcüğünün +ā yardımcı ünlüsü ile birleşmesinden oluşur. Üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki +si ve yönelme hali eki +gā getirilerek anlam değişmeden kullanılır. *Tölā* ayrı bir isim olmasına rağmen ek gibi kalıplaşmıştır.

Şuniñ üçün māvzuga şu orindā birātölā nuqtā qoydi (Tilovat, 2010: 30). "Bu nedenle konuya burada tamamen nokta koydu."

Sevgāniñiz bilān birātölāsīgā qoşilib oliš, albatta, sizniñ köñliñizdāgiçā... (Qodiriy, 1974: 313). "Sevdiğinizle tamamen birleşmek, elbette sizin istediğiniz..."

bir-biri/bir-birini/bir-birigā/bir-biridān/bir-birimiz > birbir+(i)/(ni)/(gā)/ + (dān) /+ (miz)

bir sayısının tekrarıdan oluşup ikinci tekrardan sonra 3. tekil ve 1. çoğul şahıs iyelik ekleri, yönelme hali eki +gā, belirtme hali eki +ni ve ayrılma hali eki +dān gelebilir. "Birbiriyle, birlikte, birbirine, birbirini, birbirinden" anlamlarında belirsiz zamir görevinde kullanılır (ÖTİL I, 117).

Ādābiyātñiñ hāyāt bilān uzviy bağliqligi vā fālsāfiy estetik qarāşlār bir-birini bāyitib, toldirib bārādi (Shams, 1984: 164-165). "Edebiyatın hayat ile olan bağlılığı ve felsefî estetik görüşler birbirini zenginleştirip tamamlar."

Bir-birimizni quçāğımızgā ālib koriştik (Ko'char, 2019: 48). "Birbirimizi kucaklayıp selamlaştık."

Āfsuski, bu gürühlār bir-birigā qarāmā-qarşi edi (Ko'char, 2019: 67). "Maalesef, bu gruplar birbirine karşıydı."

birvārākāyigā > bir+vār+ākāy+(i)+(gā)

"Bir defada, bir anda, tamamen" gibi anlamlarda kullanılır (ÖTİL I, 117). *bir* sayısı üzerine Özbek Türkçesine Tacikçeden giren *bār* sözcüğü ve isimden isim yapma eki +ākāy getirilerek *birbārākāy* zarfı türetilir. Tacikçede *bār*, "defa" anlamında kullanılır. Sözcükteki *b* sesi *v* sesine, *ā* sesi *ā* sesine dönüşüp *vār* şeklini alır. Üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki +i ve yönelme hali eki +gā getirilerek de kullanılır (Rahmatullayev, 2009: 45).

İçidāki bārçā gām-hāsrātñi birvārākāyigā tōkib sālđi (Rahmatullayev, 2000: 51). "İçindeki bütün gam ve hasreti bir defada/tamamen döktü."

birgā/birgālikdā/ birgālāş- > bir+gā /bir+gā+lik+dā/bir+gā+lā-ş-

bir sayısı üzerine +gā yönelme hali eki ya da +lik isimden isim yapım eki ve bulunma hali eki +dā alarak "birlikte, beraber" anlamını verir ve zarf görevinde kullanılır. *birgā* ile *birgālikdā* sözcükleri aynı anlamdadır. *birgā* tabanına isimden fiil yapım ekleri -lā ve -ş geldiğinde ise "birleş-" anlamındaki fiil görevini üstlenir (ÖTİL I, 117-118).

Yādgār bilān birgā/birgālikdā āldirgān rāsmimni yubārdim (G'ulom, 1986: 81). "Yadigar ile birlikte çektiğim resmimi gönderdim."

Birgālāşib o'tirib yeyā bāşlādik (G'ulom, 1986: 90). "Birleşip oturup yemeye başladık."

birdā > bir+dā

bir üzerine bulunma hali eki +dā getirilerek "herhangi bir gün" anlamında, zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 118). +dā bulunma hali eki, kalıplaşarak kendi görevinin dışında kullanılır.

Ākāñ bilān birdā uçrāşib suhbātlāşdik. "Ağabeyinle (herhangi) bir gün karşılaşip sohbet ettik."

birdäy/ birdek > bir+däy/+dek

bir sayısı üzerine *+däy* ya da *+dek* isimden isim yapım eki getirilerek "birbirine denk, birbiriyle aynı, daima" anlamlarında, zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 118). Olumsuz cümlelerde "hiç" anlamına gelir. Her iki ek birbirinin yerine kullanılabilir.

Negä? – dedi Alicân, -âdäm hädeb birdäy turmäydi (Mirmuhsin, 1970: 123). "Niçin? dedi Alican, - adam hiç yerinde durmuyordu."

Kümüş bilän Âftâb âyımniñ köñilläri birdek bolsä häm, bu käşfdän keyin Zäynäb bilän Mâhirä âyim äncä yeñilläşdilär (Qodiriy, 1974: 332). "Gümüş ile Afitap annenin gönülleri birbirine denk olsa da, bu keşiften sonra Zeynep ile Mahire annenin arası biraz düzeldi."

Özbek Türkçesi gramerlerinde ismin fonksiyonel formları arasında bulunan benzetme (oxşatış) forması *+däy* ve *+dek* ekleriyle yapılır. Bu ekler kişi ve nesne isimlerinin üzerine gelerek benzerlik anlamı katar (Shoabdurahmanov vd., 1980: 250). Türkiye Türkçesinde gibi edatına karşılık gelir. Bälädek/bälädäy (çocuk gibi, çocuğa benzer).

birdän > bir+dän+(i)+(gä)

Türkiye Türkçesindeki gibi *bir* sayısına ayrılma hali *+dän* getirilerek zarf görevinde kullanılır ve "birden, bir anda, aniden" anlamlarına gelir (ÖTİL I, 118). Üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki *+i* ve yönelme hali eki *+gä* de getirilebilir. Bu durumda anlamda değişiklik olmaz Bazen *bir+dän* bir şeklinde kullanılarak "tek ve yalnız" anlamına gelir. *birdän* bir sâbâb (Tek bir sebep)

Birdänigä men bilän âmângä közi tüşib qâldi (G'ulom, 1986: 117). "Birden benle Aman'a gözü düştü."

Keyin Munis keldi vä häyâtımız birdän özgärä başlädi (Ko'char, 2019: 58). "Sonra Munis geldi ve hayatımız birden değişmeye başladı."

birik-/biriktir-/ biriktiruvchi > bir+ik- /+tir- /+uvçi

birik- fiili, *bir* sayısına isimden fiil yapım eki *+ik* getirilerek kullanılır. "Bir ol-, birleş-, bütünleştir-" anlamlarına gelen *birik-* fiili, *+tir* fiilden fiil yapım ekini alarak *biriktir-* ve fiilden isim yapım eki *+uvçi* ekini alarak "biriktiren, biriktirici" anlamlarında, sıfat görevinde kullanılır (ÖTİL I, 118).

Keliñiz, bundäy mä'nâsız sözlärni qoyiñiz birgäläşib, keñäşib işläylik. Äbdumöminovniñ hükümätini biriktiräylik (Fitrat, 2000: 213). "Gelin, böyle manasız sözleri bırakın, birleşelim. Abdumüminov'un hükümetini birleştirelim/bütünleştirelim."

birin-birin > bir+in - bir+in

Çağatay Türkçesinde *+n* vasıta hali eki (Eckmann, 2005: 77), Özbek Türkçesinde *bir+in* kelimesinde kalıplaşmış halde bulunur. *bir* üzerine vasıta hali *+in* getirilerek ikileme şeklinde kullanılır. Tek başına *birin* kelimesi Özbek Türkçesinde bulunmaz. *birin-birin*, "birer birer" anlamında zarf görevini üstlenir. Sözcüğün *birin-sirin* şekli de vardır. *birin* sözcüğündeki *b* ünsüzünün *s* ünsüzüne dönüşerek ikileme şeklinde kullanılır. Anlam olarak *birin-birin* ikilemesinden farklı değildir (ÖTİL I, 119).

Mehmânlar birin-birin/birin-sirin tärqalişdi (Rahmetullayev, 2000: 52). "Misafirler birer birer terk ettiler."

birin-ketin > bir+in – ket+in

birin-birin ile aynı anlam ve görevde kullanılan bu ikileme, *bir* üzerine Çağatay Türkçesinde kullanılan *+in* vasıta hali ekiyle "arka, peş" anlamında kullanılan *ket* isminin üzerine yine *+in* vasıta hali eki getirilerek "peşpeşe, peşi sıra" anlamında zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 119). *Ketin* sözcüğü Özbek Türkçesinde tek başına kullanılmaz.

Buni körgän başqa qoylar häm birin-ketin özlärini suvgä taşläy başlädir (G'ulom, 1986: 167). "Bunu gören diğer koyunlar da kendilerini birer birer / peş peşe suya atmaya başladılar."

birinçi/ birinçilik/ birinçidän > bir+(i)nçi+(lik)/(+dän)

bir sözü üzerine varlık ya da olayın "en başta ve ilk" olduğunu ve sıra sayıları (tártib sán) ifade etmek için kullanılan *+(i)nçi* eki getirilerek türetilir (ÖTİL I, 119). Üzerine isimden isim yapım eki *+lik* ve ayrılma hali eki *+dän* alarak "birinci, birinciden" anlamlarında kullanılır.

U bütün umridä birinçi märtä "tärixiy säfär"gä çıqıp Yoşkar-Älägä bärğanidä köp kitâblar âlib qaytdi (Qahhor, 1965: 28). "O bütün ömründe ilk defa "tarihi sefer"e çıkıp Yoşkar Ola'ya gittiğinde birçok kitap alıp döndü."

birisi > bir+i+si (birisi küni)

bir sayısına yardımcı ünlü *+i* ve isimden isim yapım eki aynı zamanda sıfat yapan *+si* eki getirilerek "yarından sonraki gün" anlamında kullanılır (Rahmatullayev, 2000: 53; ÖTİL I, 119). *kün* ismiyle birlikte kullanılan örnekler tespit edilmiş, tek başına *birisi* örneklerine rastlanılmamıştır. *bir+si > birisi küni*

Bukün keçäsi äkäm kelsä, ertä bâzârgä çıqıp yol hâzirligi körsä, här hâldä birisi küni keçqurun cönäşimiz häm äniq emäs (Qodiriy, 1967: 238). "Bugün gece ağabeyim gelse, yarın pazara çıkıp yol hazırlığı yapsa bile

dönüşümüz belli değil."

birkit- > bir+kit-

Bu sözcük *birik-* fiili üzerine ettirgenlik eki *+it* getirilerek oluşur. Daha sonra ikinci hecedeki *i* ünlüsü düşer. "Biriktir-, birleştir- ve yardım için bağlan-" anlamlarında kullanılır (Rahmatullayev, 2000: 53). *bir+ik-it > birøkit-*

Taşkändniñ eñ kattä dökäni bår-ku-GUM, şu yergä birkitib qoyilgänmån, istägän kiyim-keçäğimni ålib kiyışgä haqqım bår (Said, 2006: 167). "Taşkent'in en büyük dükkânı var ki GUM, buraya bağlandım, istediğim giyimleri alıp giymeye hakkım var."

birlä > bir+lä / birlän > bir+län / bilän

Eski Türkçeden itibaren kullanılan *birle* edatı, bazı fonetik farklarla çağdaş Türk lehçelerinde *birlen*, *bilen*, *ile*, *ilen* gibi şekilleriyle varlığını devam ettirmektedir. Özbek Türkçesinde *bir* sayısı üzerine "birlikte" anlamı katan *+lä* eki getirilerek vasıta durumunu bildiren *birlä* edatı, konuşma dilinde *billä*, Özbek Türkçesinde nadir görülür. Qädählär birlä (kadehler ile) (Coşkun, 2000: 77). *bir+län* şeklinde ise ek yığılması söz konusudur. Vasıta anlamı katan *+lä* eki yine tarihi metinlerde vasıta halini bildiren *+n* ekinin birlikte kullanılmasıyla oluşur. *Bilän/birlän* edatlarının yapısındaki kalıplaşan *-n* ekinin, vasıta hali mi yoksa zarf-fiil mi? olduğu konusunda farklı görüşler vardır (Korkmaz, 1994: 69).

Özbek Türkçesinde *birlän* şekli nadir kullanılır. Özbek Türkçesinde esas olarak vasıta hali *bilän* edatı ile yapılır. *bilän* edatı, *birlän* şeklindeki *r* sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkar. *birlän > biölän*

Bir küni äniñ oğli fäkirniñ üyigä bårib kördiki, ul ädäm bälä-çaqasi birlän ällaqandäy täâmni yeb oltiribdur (Qahhor, 1957: 38). "Bir gün onun oğlu fakirin evine gidip gördü ki, o adam çoluk çocuğuyla yemek yiyormuş."

Qız qılığ bilän ıssıq (Atasözü) (Özcan Öz, 2009: 110). "Kız huyuyla sıcak."

birlämçi > bir+lä-m+çi

İsimden fiil yapım eki *-lä*, fiilden isim yapım eki *+m* ve isimden isim yapım eki *+çi* eklerinin kalıplaşmasıyla oluşup *bir* sayısı üzerine gelen *+lämçi* eki, sıra sayı ifadesini veren *+(i)nçi* ekiyle aynı görevi üstlenerek "birinci, birinci yeri tutan" anlamında kullanılır (Koraş, 1998: 114; ÖTİL I,). *İkkilämçi* (İkinci).

Şükür äkäniñ täbiätida meniñ e'tibârımnı tårtgän eñ birlämçi sıfät uniñ häddän taşqari täbiyiligidir (Yo'ldosh, 2010: 34). "Şükür ağabeyin tabiatında benim dikkatimi çeken en birinci sıfat haden fazla doğallıktır."

birläş- > bir+lä-ş-(tir-)

bir sayısı üzerine isimden fiil yapım eki *-lä* ve fiilden fiil yapım eki *-ş* (işleşlik) getirilerek "birleş-" anlamında kullanılır (ÖTİL I, 120). Ayrıca fiilden fiil yapım eki *-tir* ile türetilerek "birleştir-" anlamında kullanılır.

Ulärdän biri Äbdulkärimbäyniñ oğli Muhämmädämincån bu äträfdägi Türkistānlıklärni birläştiriş niyätidä "Zäräfşān" nāmli bir cāmıyāt tüzdi (Ko'char, 2019: 59). "Onlardan biri Abdülkerimbay'ın oğlu Muhammedemincan, etraftaki Türkistanlıları birleştirmek niyetiyle 'Zerefşan' adlı bir cemiyet kurdu."

bir+lik /dä

bir sayısı üzerine isimden isim yapım eki *+lik* getirilerek "birlik, birliktelik" ve gramerde "tekil şahsı bildiren bir terim" anlamında kullanılır. Ayrıca *birlik* ismi, bulunma hali eki *+dä* aldığında da "birliktelik" anlamında isim görevinde kullanılır (ÖTİL I, 120).

Milliy Türkistān birlik qomitāsi rāhbāri Ätäniñ Ädānagä täşrifı Türkistānlılär ortāsıdägi birlikni yänädä mustāhkāmlädi (Ko'char, 2019: 110). "Milli Türkistan Birliği komitesi başkanı Ata'nın Adana'ya teşrifi Türkistanlılar arasındaki birlikteliği daha da sağlamlaştırdı."

birāv > bir+āv

bir sayısı üzerine *+āv* isimden isim yapım eki alarak "bir, bir tane" anlamında asıl sayı olarak kullanılır. Ayrıca iyelik ekleri ve hal ekleriyle genişleyerek "herhangi biri, birisi" anlamında belirsiz zamir görevinde kullanılır (ÖTİL I, 120). Eski Türkçede sayılar üzerine gelen *-ägü/egü* eki (biräğü "her biri") (Gabain, 1995: 75) topluluk bildirir. Bu ek daha sonra Çağatay Türkçesinde *-av/-ev* şeklini alır (Eckmann, 2005: 82). Özbek Türkçesinde ise *+āv* şekliyle bir, ikki, üç, dört ve beş sayılarına eklenerek topluluk bildirir (Shoabdurahmonov, 1980: 281-282).

Nānimiz bår, lekin birāvi hām yumşāq emäs (Rahmatullayev, 2000: 53). "Ekmeğimiz var, ancak bir tanesi/birisi de yumuşak değil."

"Dünyädä älimcāndan yāmān ädām yoq" degän sözni hām birāv äytärmikān, deb kutädigän bolib qāldi (Mirmuhsin, 1970: 115). "Dünyada Alimcan'dan kötü adam yok" cümlesini de birisi söyleyebilecek mi diye bekledi.

birâr > bir+âr (+tä)

bir sayısı üzerine +*âr* isimden isim yapım eki alarak "herhangi bir, birisi" anlamında belirsiz sıfat görevinde kullanılır. *birâv* kelimesine göre daha seyrek kullanıldığını söylemek mümkündür (ÖTİL I, 120). Kelimenin ayrıca sayı anlamında kullandığı tespit edilmiştir.

Şu köçaniñ nâmi hām Taxtäpül bolgān. Qadim zāmānlardā ägār birâr xavf-xatār roy bersä, Taxtäpül dārāzäsī äldidä turgān dombirä çälinib xalqqa xabār berilädi (Oybek, 1976: 409). "Şu sokağın adı da Tahtapulmuş. Eski zamanlarda eğer herhangi bir korku yaşanırta Tahtapul kapısı önünde duran dombıra çalınıp halka haber verilir."

Äyrim tädqıqatçılār Gogol häyātī dāvāmidä birâr märtä sevmägänligini tä'kidläşädi (To'ychiyeva, 2010: 39). "Bazı araştırmacılar Gogol'un hayatı boyunca bir defa sevmediğini vurgularlar."

birâr kelimesine "tane" anlamına gelen isimden isim yapım eki +*tä* getirilerek "herhangi bir, bir" anlamlarında belirsiz sıfat görevinde ve "bir tane, bir" anlamlarında kullanılır (ÖTİL I, 121). +*tä* eki Özbek Türkçesine Tacikçeden girmiştir. Tacikçede +*to* (+*tä*) biçiminde "adet, miktar, tane" anlamlarında kullanılan bu ekteki uzun a ünlüsü (*ä*), Özbek Türkçesinde kısaltarak *ä* şeklini alır (Tolkun, 2002: 358; Tolkun, 2021: 19).

Negä Tāškent cönämädinüz, birärtä mäne çıqıb qāldimi? – deb soradi (Qodiriy, 1974: 256). "Niçin Taşkent'e dönemediniz, (herhangi) bir mani mi çıktı? diye sordu."

Nimä qılmāq keräk! Tāškentdä birärtä hindi dāmläsī yoqki, ilācini qilib bersä...(Qodiriy, 1974: 161). "Ne yapmak gerek! Taşkent'de bir tane Hintli hoca yok ki, ilacını yapıp verse..."

birāntä > bir+ān (+tä)

birāntä kelimesiyle aynı anlam ve görevde kullanılır. *bir* sayısı üzerine +*ān* isimden isim yapım eki getirilerek oluşur. Ayrıca "tane" anlamına gelen +*tä* ekini de alabilir (ÖTİL I, 121).

Nähātki ārālärinädä birāntä ävçi yoq? –dedi (Qodirov, 1988: 190). "Aralarında herhangi bir avcı yok, dedi."

bittä > bir+tä

bir sayısı üzerine "tane" anlamında kullanılan +*tä* isimden isim yapım eki getirilmesiyle oluşur. *bir* sayısının sonundaki *r* sesi, *t* sesine benzer. "Bir tane, sadece" anlamlarında kullanılır (ÖTİL I, 122). Özbek gramerlerinde +*tä* ekiyle türetilen sayılara *tane sayıları* (*dānā sān*) ismi verilir. *Yettitā, yūztā* (Abdurrahmonov vd., 1992: 146).

Kāräsä, bittä qorä yılān qoynigä kirib yäktägidä külçä bolib yātibdi (Qodirov, 1988: 43). "Baksa ki, bir karayılan koynuna girip bütün bir külçe gibi yatmış."

Özbek Türkçesinde küçültme eki olarak kullanılan +*ginä* eki, *bittä* kelimesine gelerek "sadece, yalnızca, bir tek, biricik" anlamlarında zarf görevinde kullanılır.

Bittäginä oğlimgä medāl ālib berālmäsäm, nimä qilib yāşāb yuribmān bu dūnyādā...(Said, 206: 319). "Biricik oğluma madalya alıp veremezsem niçin yaşıyorum bu dünyada..."

Ayrıca *bittämä-bittä* şeklinde ikileme yapısıyla örneklere rastlanır. Bittä sözcüğüne +*mä* isimden isim yapım eki getirilerek "tek tek, birer birer" anlamında zarf görevinde kullanılır.

Ulār bilān bittämä-bittä sālāmlāşib, körsätilgān cāygä keldik (Ko'char, 2019: 65). "Onlarla birer birer/tek tek selamlaşip istenilen yere geldik."

Bittä üzerine 3. Tekil şahıs iyelik eki +*si* getirildiğinde ise belirsiz zamir görevinde ve "herhangi biri, birisi" anlamına gelir. Bittäsidadän päpiros sorädi (Mirmuhsin, 1970: 72) "Birisinden sigara sordu."

Sonuç

Bu çalışmada *bir* sayısı ve üzerine gelen eklerle ilgili elde edilen tespitleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Etimolojik çalışmalarda *bir* sayısı üzerine benzer ve farklı görüşler olduğu görülmüştür.
2. Türkiye Türkçesi gramerlerinde sıfat içerisinde değerlendirilen *bir* sayısının, Özbek Türkçesi gramerlerinde ayrı bir sözcük türü (*sān*) içerisinde değerlendirildiği tespit edilmiştir.
3. Türkçede olduğu gibi Özbek Türkçesinde de *bir*, gerek ek olarak gerekse yalın olarak pek çok anlam ve görevde kullanılmıştır.
4. Tespit edilen kelimelerde *bir* sayısı üzerine gelen yönelme, belirtme, ayrılma, vasıta hal ekleri ve iyelik ekleri kalıplaşmış olduğu tespit edilmiştir. *birgä, birdän* vb.
5. İsimden isim yapım eklerinin türetmede etkin olduğu görülmüştür. *birlik, birinçi*.
6. Türetilen kelimeler belirsiz sıfat, belirsiz zamir ve zarf görevinde kullanılmıştır. Ayrıca *birgäläş-, birik-, birkit-, birlaş-* kelimeleri isimden fiil yapım ekleri olarak fiil olarak kullanılmıştır.
7. Tacikçeden Özbek Türkçesine giren "tane" anlamındaki +*tä* ekinin *bir* sayısı ile bir arada kullanımının

yaygındır. *bittä*,

8. İkileme şeklinde kullanılan örneklere rastlanmıştır. *Birin-birin, birin-ketin vb.*

Transkripsiyon İşaretleri

â: Yuvarlak söyleyişe meyilli a sesi

ä: Açık e sesi

e: Kapalı e sesi

ğ: Arka Damak g sesi

x: Gırtlak h sesi.

q: Arka Damak k sesi

ñ: Nazal ng sesi.

İşaretler ve Kısaltmalar

- : Gramer incelemelerinde fiil kök ve gövdelerinin sonunu gösterir.

+: Gramer incelemelerinde isim kök ve gövdelerinin sonu gösterir.

*: İspatlanmamış şekli gösterir.

> : Bu şekle girer.

: Ünlünün uzunluğunu bildirir.

Kaynaklar

- Abdurahmonov, X., Rafiyev, A., Shodmonqulov, D. O'zbek Tilining Amaliy Grammatikasi, Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1992.
- Aksan, Doğan. Türkçenin Gücü. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009a
- Aksan, Doğan. Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayınevi, 2009b.
- Clauson, Sir Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Coşkun, Volkan. Özbek Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Eckmann, János. Çağatayca El Kitabı. Çev. Günay Karaağaç. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Eker, Süer. Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- Fitrat, Abdurauf. Tanlangan Asarlar. Jild 1. Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
- Gabain, Von A. Eski Türkçenin Grameri. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- G'ulom, G'afur. Mukammal Asarlar To'plami Beshinchi Tom. Toshkent: Fan Nashriyoti, 1986.
- Gülensoy, Tuncer. Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ko'char, Abdulhamid. Qullikdan Hurlikka. Toshkent: Muharrir Nashriyoti, 2019.
- Koraş, Hikmet. Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Korkmaz, Zeynep. Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Mirmuhsin, (Mirsaidov). Chiniqish. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1970.
- Nişanyan, Sevan. Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- O'zbek Tilining İzohli Lug'ati. Haz. Z.M. Ma'rufov vd., C.1, Moskva: Rus Tili Nashriyoti, 1981.
- Oybek, Muso Toshmuhammad O'g'li. Mukammal Asarlar To'plami. Beshinchi Tom. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti, 1976.
- Öz, Aynur. Özbek Türkçesinde İsimler (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Özcan Öz, Aynur. Kadınlarla İlgili Özbek Atasözleri. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- Qahhor, Abdulla. Tanlangan Asarlar. Uch Tomlik. III Tom. Toshkent: O'zbekiston SSR Davlat Nashriyoti, 1956.
- Qahhor, Abdulla. Tanlangan Asarlar. Uch Tomlik Birinchi Tom. Toshkent: O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1957.
- Qahhor, Abdulla. Oltin Yulduz. Toshkent: O'zbekiston KP Markaziy Komitetining Birlashgan Nashriyoti.
- Qodiriy, Abdulla. Mehrobdan Chayon. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1967.
- Qodiriy, Abdulla. O'tgan Kunlar. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1974.
- Qodirov, Pirmiqul. Qora Ko'zlar Saylanma. J.2, Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1988.
- Rahmatullayev, Shavkat. O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati I (Turkiy So'zlar). Toshkent: Universitet, 2000.
- Rahmatullayev, Shavkat. Hozirgi Adabiy O'zbek Tili, Toshkent: Universitet, 2006.

- Rahmatullayev, Shavkat. O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati III (Forscha, Tojikcha birliklar va ular bilan Hosilalar). Toshkent: Universitet, 2009.
- Räsänen, Martti. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- Said, Abbos. Qariya Qissalar Hikoyalar. Toshkent: Sharq Nashriyot, 2006.
- Serebrennikov, B.A ve Gadjeva, N.Z. Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri. Çev. Tevfik Hacıyev-Mustafa Öner. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Shams, Husayn. Dushman. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1984.
- Shoabdurahmonov, Sh., Askarova, M., Hojiyev, A., Rasulov, İ., Doniyorov, H. Hozirgi O'zbek Adabiy Tili I. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1980.
- Starostin, S. A., Dybo, A.V., Mudrak, O. A. (2003). An Etymological Dictionary of Altaic Languages. Leiden-Boston: Brill, 2003.
- Tenişev, E.R. Sravnitel'no-istoricheskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov – Morfologiya. Moskova: Nauka, 1988.
- Tietze, Andreas. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. İstanbul: Simurg, 2002.
- Tilovet, Fozil. "Qora Quzg'un", Yoshlik, 3. 232 (2010): 11-33.
- Tolkun, Selahattin. "Özbek Türkçesinde Yeni Kelime Türetmede Kullanılan Yabancı Unsurlar", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 14. (2002): 337-365.
- Tolkun, Selahattin. "Özbek Türkçesinde Sayılar ve Sayılara Gelen Yapım Ekleri", Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi. 3.6 (2021): 143-182.
- To'ychiyeva, Dildora. "O'lik Jonlar Orasidagi Hayot". Yoshlik. 3. 232. (2010): 38-39.
- Tursunov, U., Muhtarov, A., Rahmatullayev, Sh. Hozirgi O'zbek Adabiy Tili. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti. Türkçe Sözlük. Haz. Şükrü Halûk Akalın vd. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Wilkens, Jens. Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın El Sözlüğü). Göttingen: Universitätsverlag, 2021.
- Yo'ldosh, Qozoqboy. "Uzun Y'ol Boshi Yoki Erkin So'z Umri", Yoshlik, 3.232. (2010): 34-37.
- Yoqubov, Odil. Piyesalar. Toshkent: O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1958.

THE WORD DERIVATION FROM THE NUMBER “ONE” IN UZBEK TURKIC

Erhan GİRAY

ABSTRACT

Language, which is a living being, maintains its existence by adapting to changing and developing conditions. Human beings need to create new words constantly from the moment they start speaking with words. In Turkic languages, where words are made in many ways such as formulaicity, combining, mixing, abbreviation, compilation, scanning, analogy, the derivation method is used the most. It is possible to see that words are given more than one meaning in every language. On the other hand, every word used in Turkish has a basic meaning element. Over time, people attribute new meanings to words in order to explain concepts more effectively, more concretely and more easily. This situation is called polysemy. The number "bir", which is the subject of the study, has become a polysemous concept by taking both inflectional and inflectional suffixes and by using it in new meanings and tasks in a simple form in the historical process. The aim of this article is primarily to focus on the views on the etymology of the number "bir". Then, it will be focused on how the word is evaluated in Uzbek Turkic grammars and in what meanings it is used, and finally, the morphological analysis of words derived from a number in Uzbek Turkic will be made. While giving the meanings of each word examined in the study, Uzbek Tiliniñ İzahlı Luğati I was taken as a basis. In addition, example sentences from literary texts for each word are given by transferring them to Turkish.

Keywords: Uzbek Turkic, one, number, derivation